

Сергій Адамович
(м.Івано-Франківськ)

ІДЕЯ СОБОРНОСТІ В ІДЕОЛОГІЇ ТА ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ (1991-2004 рр.)

У статті проаналізовано діяльність українських партій в період незалежності України, спрямовану на єднання регіонів країни та формування української політичної нації. Автор дослідив ставлення українських політичних партій до державного устрою України.

Національно-визвольні рухи та розпад компартійно-радянської системи, що охопив Україну в кінці 80-х р. ХХ ст.– на початку ХХІ століття, призвів до появи численних українських політичних партій. Їх діяльність сприяла наповненню української державності реальним суверенітетом і формуванню демократичного громадянського суспільства.

Дослідження ролі українських політичних партій в в період становлення незалежної Української держави започатковано в працях В.Литвина, А.Білоуса, О.Гараня, С.Телешуна, О.Шановської та ін. Автор ставить перед собою завдання проаналізувати значення українських політичних партій у процесі єднання українських земель і формування української політичної нації.

Відзначимо, що в умовах невизначеності щодо подальшого перебування України в складі СРСР більшість політичних партій, які утворювалися в 1990-1991 рр., уникали відповіді на питання про майбутній державний устрій або пропонували ввести самоврядування для різних територіальних рівнів. Тільки правоцентристські політичні структури однозначно виступали за унітарний устрій України.

Так, враховуючи наявність автономії Криму, Народний рух України (НРУ) розглядав Україну як унітарну державу з адміністративно-територіальним самоврядуванням – способом здійснення децентралізації функцій державного управління. Рух однозначно заявив, що єдиною державною мовою в Україні має бути українська мова, тому виступив за порирення української мови в усі сфери життя, відродження й розвиток української

національної культури, а також за створення умов для культурно-національного задоволення інтересів усіх етнічних спільнот, що живуть в Україні (20, с.11).

Уже II Всеукраїнські Збори НРУ (25-28 жовтня 1990 р.) підтримали “право на національно-територіальну автономію для національних меншостей, що не мають своєї державності за межами України та національно-культурну автономію для всіх інших національностей” (8, с.48).

Крім того, II Всеукраїнські збори НРУ також рішуче засудили “шовіністичні сепаратистські намагання партократичної номенклатури відокремити Крим від України у нестримному прагненні до підписання нового Союзного договору, всупереч положенням Декларації про державний суверенітет України, Гельсінським угодам” (8, с.64). Рухівці вважали, що комуністичні керівники Кримської області ігнорують інтереси репресованого кримськотатарського населення і чинять шалену протидію його поверненню на історичну Батьківщину, а також роздмухують в ЗМІ антитатарські й антиукраїнські настрої. Збори звернулися до парламенту та уряду України з вимогою “забезпечити юридичні і матеріальні гарантії повернення до Криму кримськотатарського населення (із залученням до цієї справи винуватця кримськотатарського геноциду – центру) і визнає його право на створення татарської автономії у складі незалежної України...” (8, с.65).

Отже, як бачимо, представники НРУ в 1990 р. бачили в складі України татарську автономію, але не окреслювали її межі і статус на півострові інших національностей.

Однією з причин внутрішньорухівських суперечок в першій половині 90-х рр. ХХ ст. були розбіжності в політичних поглядах на унітарний чи федеративний устрій України. Вони виявилися на установчому з'їзді НРУ, а в подальшому посилилися. Голова Руху В.Чорновіл спочатку відстоював ідею федеративного устрою України. Однак у новій редакції Програми НРУ 1996 р. було зазначено, що Україну слід розглядати як унітарну державу з адміністративно-територіальним самоврядуванням (20, с.11).

Ставлення до українсько-російських відносин і майбутнього державного устрою України українських опозиційних партій знайшло відображення у прийнятій на громадсько-політичній конференції “Українсько-російські взаємини в суверенній Україні” у Львові 4 січня 1991 р. спільній ухвалі представників Партії демократичного відродження України (ПДВУ), Української республіканської партії (УРП), Української селянської демократичної партії, Демократичної партії України, Української християнсько-демократичної партії, Руху, Соціал-демократичної партії України, Російського товариства імені О.Пушкіна, Російського культурного товариства імені О.Сахарова, Товариства Лева, Демократичної спілки молоді Львівщини, Студентського братства м. Львова, Асоціації шанувальників української культури (м. Тернопіль) [6, с.2].

Учасники конференції вважали, що в незалежній Україні інтереси російської громади забезпечить національно-культурна автономія, яка базуватиметься на засадах самоврядування за сприяння держави та вільного розвитку зв'язків з історичною Батьківщиною – Росією. Стосовно Криму представники політичних партій і громадських організацій вважали доцільною формою забезпечення інтересів всіх національних громад територіально-адміністративну автономію в складі України. На їх думку, рівноправна участь росіян у політичному, державному, господарському і культурному житті була необхідна для згуртування всіх творчих сил народу, для виведення із кризи і “подальшого розвитку нашої спільної Вітчизни – України”. Визначальним фактором вважалось “почуття солідарності громадян України незалежно від походження і соціального становища” (5, арк.4).

Позицію ПДВУ в питанні державного устрою України на конференції висловив співголова республіканської координаційної ради партії С.Лилик: “Ми за ідею національно-культурної автономії російської та інших громад. Якщо говорити про Крим, то тут може бути і територіальна автономія. Ми сподіваємось, що на таких же правах буде розвиватись і українська громада в Росії” (5, арк.8).

II з'їзд ПДВУ, що відбувся 29-30 червня 1991 р. визначив ключові положення “відродженців” з питань національно-державного будівництва: скасування державності Союзу, поява незалежних держав, створення на засадах принципів міжнародного права Співдружності суверенних держав, що не є ані державою, ані наддержавним утворенням, визначення України як президентської республіки з двопалатним парламентом, федералізація України (перетворення її в федерацію земель з автономією Криму) (4, арк.164). В “Програмних принципах ПДВУ”, прийнятих на цьому з'їзді, було зазначено, що партія “вважає найбільш відповідною формою державного устрою для України – з урахуванням культурної, історичної та економічної своєрідності її регіонів – федеративну державу (федерацію земель з автономією Криму), а формою державного правління – президентську республіку з двопалатним парламентом, незалежним судом – в тому числі Конституційним, підвладним Президенту України і Уряду (Кабінету міністрів) і розподілом повноважень між федеративними (республіканськими), земельними (обласними) органами влади і муніципальними (місцевими) органами самоврядування” (4, арк.140).

Ідеологи ПДВУ В.Філенко і А.Білоус бачили майбутній парламент двопалатним. На їх думку, саме в такій формі законодавчий орган сприяв би професіоналізму парламентарів (певні вікові і фахові обмеження) і враховував б регіональні особливості України (по 3 представники від областей і м. Києва) (19, с.3).

Одночасно на II з'їзді ПДВУ було оприлюднено “Заяву організацій ПДВУ східних і південних областей України”, яка в умовах посилення консервативного крила загальносоюзного керівництва продемонструвала підтримку галичанам, буковинцям, волинянам зі сторони Східної і Південної України. “Народ України завжди жив дружно, дружно ми зустрінемо і будь-яку бандитську вилазку”, – звучало в тексті заяви. У випадку загрози вторгнення в Україну “Кремлівсько-Псковської дивізії і введення хоча б одного батальйону ОМОНУ зі Старої площі”, партійці, які “проживали в найбільш промислово

розвинутих областях Європейської частини”, обіцяли зробити все, щоб “паралізувати економіку від Білого до Чорного морів” (4, арк.190).

У свою чергу, лідер правої Української республіканської партії Л.Лук’яненко виступав як категоричний противник федеративного устрою України і двомовності в окремих районах. Він вважав, що в результаті “нашої нещасної долі, потрапили під чотири окупації...Це приводило до розз’єднання великої української нації. Сьогодні нам потрібен період національної консолідації”. Що стосується росіян, євреїв, білорусів та інших національностей, то їм політик надавав право на культурно-національну автономію (10, с.1).

Радикальні українські націоналістичні політичні угруповання відмовлялися визнавати національні меншини в Україні, оскільки “культури цих груп насправді є культурами етносів, ойкемени яких лежать поза межами України, а тому є чужими для українців і їхньої держави. Про ті культури піклуються національні держави: Ізраїль – про єврейську, Росія – про російську, Болгарія – про болгарську” (14, с.9).

На думку радикалів, в Україні є лише одна національна меншина – кримські татари, але і про них “можемо говорити поки що в перспективі, оскільки кримські татари оселились в Криму лише 1240 р. і сьогодні становлять переважну меншість усієї чисельності їхнього етносу сьогодні”. Праві відстоювали необхідність асиміляції українським етносом іншоетнічних осіб, а державну підтримку культур інших націй розцінювали як “виштовхування іншоетнічних осіб з українського етносу” (14, с.9).

Натомість заступник голови Верховної Ради України В.Гриньов на початку 90-х рр. ХХ ст. був одним з ідеологів федеративного устрою України (4, арк.10). Він відстоював думку, що цілісність України можна зберегти лише увівши федерально-земельний устрій на кшталт того, що є у ФРН чи США. Політик вважав, що “потрібно дати право Криму, Одесі, Донбасу, Галичині вирішувати свої, а не глобальні завдання...” (3, с.1).

Введення федерально-земельного устрою, за задумами В.Гриньова, мало створити реальну противагу президентській владі, зняти національні проблеми і

допомогти розвитку економіки, оскільки регіони будуть концентрувати свою увагу на локальних проблемах (3, с.1).

Партія слов'янської єдності відстоювала ще більш радикальніші ідеї подвійного громадянства та українсько-російської двомовності в Україні. Аналітики цієї партії “спростовували” думку, згідно з якою сукупність східних слов'ян становлять українці, росіяни і білоруси. Виявляється, є четверта, найбільша нація – “русичі”. Їх, як було заявлено на другому з'їзді партії (березень 1995 р.), – 46% від загальної кількості східних слов'ян (11, с.333).

Патріотично налаштовані українські партії в умовах загострення децентралістських настроїв в країні на початку 90-х рр. ХХ століття виступали категорично проти активізації антиукраїнських сепаратистських сил у деяких регіонах України. Так, ще в листопаді 1991 р. оргкомітет Демократичної партії України виступив з заявою “Про ситуацію в Україні”, в якій засудив лояльне ставлення імперської більшості до антиукраїнських сепаратистських ідей про так звані “Новоросію” і Донецько-Криворізьку республіку (15, с.1).

Восени 1991 р. президія Національної ради Демократичної партії України звернулася з листом до Верховної Ради України, уряду, Генерального прокурора України, у якому зазначалося, що “дії сепаратистів створюють реальну загрозу цілісності України, що може призвести до небезпечного загострення міжнаціональних стосунків і поставити Україну на грань громадянської війни”. У зверненні наголошено, що час застосовувати правові санкції до людей, які зазіхають на територіальну цілісність України. Творцями антидержавних тенденцій у Криму, на Закарпатті і в окремих південно-східних областях стали, на думку авторів звернення, активні учасники серпневого заколоту, захисники інтересів компартійної номенклатури і російського імперського шовінізму (17, с.1).

Українські націонал-демократичні організації докладали всіх зусиль, щоб налагодити плідний діалог з регіонами, заселеними переважно російськомовним населенням. Так, національну терпимість Руху до російськомовних громадян у своїй доповіді на Всеукраїнських Зборах НРУ в жовтні 1990 р.

задекларував І.Драч: “Ми не вважаємо, що українець, який розмовляє по-російськи автоматично втрачає національність, якщо навіть змінив запис у 5-ій графі. Тим більше не може він стати ворогом рідного народу” (7, с.4).

Для покращення стосунків з Донецьким регіоном письменник пропонував звернути увагу шахтарів, що промисловість Донбасу після війни відбудовувала вся Україна, і занапащену комуністами вугільну промисловість “Україна знову готова відбудувати разом з тим вже добровільно, але зробити успішно це можна лише тоді, коли уряд України не буде лише главком московського уряду...” (7, с.4).

Прийняття Конституції України в 1996 р. визначило статус України як унітарної держави, і в “умовах контрольованої демократії” Л.Кучми питання про перегляд форми державного устрою порушували тільки маргіналізовані проросійські політичні структури.

Значну увагу пробудженню в українців почуття гордості за власну історію, глибинного усвідомлення ними ідеї соборності всіх українських земель, роз’ясненню ідеї європейського вибору України, сприянню розвитку місцевого самоврядування приділяла утворена в 1999 р. правоцентристська партія “Собор” (пізніше – Українська республіканська партія “Собор”) на чолі з А.Матвієнком. Партія в літні місяці протягом п’яти років популяризувала соборність України через спортивний туризм (Велопробіг гетьманськими столицями (1999 р.); Вітрильна регата “Собор-2000” (2000 р.); Історико-екологічна експедиція на Говерлу (2000 р.); Просвітницько-спортивна експедиція “Соборна Україна” (2001 р.); Просвітницько-спортивна експедиція “Соборна Україна – 2002” (2002 р.); Культурно-спортивна експедиція “Соборна Україна – 2003” (2003 р.); “Соборна Україна – 2004” (2004 р.)) (9, с.4).

Президентські вибори 2004 р., які загострили увагу на питанні статусу російської мови, а також спроби оточення В.Януковича розіграти сепаратистську карту в умовах помаранчевої революції, призвели до реанімації федералістських ідей.

Партія регіонів, яка орієнтувалася на електорат Сходу і базувалася в основному на Донбасі, на президентські вибори 2004 р. йшла з гаслами розширення прав регіонів і надання російській мові статусу державної. Навіть після прийняття на початку грудня 2004 р. політичної реформи лідер Партії регіонів В.Янукович проголошував, що “реальним продовженням розпочатого процесу має стати розширення прав регіонів, реалізація на практиці принципу їх самодостатності, створення умов для того, щоб регіони змогли розкрити свої можливості – промисловий, економічний і культурний потенціал” (13, с.2).

Натомість Соціалістична партія України у 2004 р. виключала навіть натяк на “різносортність” регіонів, що посилювалася тим, що соціалісти не були прив’язані до жодної з регіональних еліт (16, с.6).

Після поразки на виборах партії проросійської орієнтації, які підтримували “донецького” кандидата, спробували втримати електорат Сходу ідеями федералізації і надання російській мові статусу державної.

Так, на установчому з’їзді партії “Нова демократія” 15 січня 2005 р. її лідер Є.Кушнар'ов ні слова не сказав про сепаратизм, але багато уваги приділив конституційному федералізму, адміністративно-територіальній реформі і виборам губернаторів на місцях (12, с.7).

Є.Кушнар'ов вважав, що країна як мінімум проведе адміністративно-територіальну реформу польського зразка, а як максимум перейде на федеративний устрій. У свою чергу, у майбутній федерації, на його думку, всі 24 області могли отримати один статус, або їх мало стати менше – 15 чи 10. Пропонувався і варіант, коли поряд з Автономною республікою Крим мали з’явитися ще 2-3 автономні республіки, а решта адміністративно-територіальних одиниць залишатися в статусі областей (1, с.6).

Ідею федералізму України, що, зі слів її ідеологів, “нічого спільного не має з сепаратизацією”, підтримує лівоцентристська партія “Держава”. Її структури в лютому 2005 р. очолив экс-генпрокурор України Г.Васильєв і вона опирається на електорат Сходу країни.

Лідер партії на III з'їзді в лютому 2005 р., апелюючи до прикладу Швейцарії, США, Канади й інших країн, доводив, що саме федералізація свого часу врятувала ці держави від розколу. Ще одне програмне положення партії – надання російській мові статусу другої державної. З цією метою партійці готові організувати всеукраїнський референдум (2, с.2).

Натомість один з колишніх апологетів Партії регіонів та особисто В.Януковича лідер Партії державного нейтралітету України В.Зубанов після поразки “донецьких” на президентських виборах 2004 р. разом з народним депутатом-львів'янином Я.Кендзьором створив спеціальний фонд “Схід-Захід”, головна мета якого “розширити і поглибити дружні зв'язки між частинами України” (18, с.4). Політик планує налагоджувати особисті контакти між населенням Галичини і Донбасу через проведення круглих столів, спільних бізнес-форумів, телемостів, краєзнавчих конкурсів серед школярів (на Донеччині мали змагатися у знанні історії Галичини, а в Галичині – історії Донбасу) (18, с.4).

Отже, більшість українських центристських і правих партій в умовах становлення незалежності України підтримували унітарний статус України. Розбіжності в їх середовищі проявлялися в ставленні до повноважень Автономної республіки Крим і можливості надання самоврядування різним територіальним рівням. Водночас націонал-демократичні політичні структури (НРУ, УРП (УРП-“Собор”), Конгрес українських націоналістів і т.д.) своєю практичною діяльністю активно сприяли втіленню в життя ідеї соборної України.

Вимоги федералізації чи надання економічної самостійності регіонам на сучасному етапі відстоюють також центристські партії, що програли президентські вибори в 2004 р. і орієнтуються на електорат Сходу України (“Партія регіонів”, “Нова демократія”, партія “Держава”, Соціл-демократична партія України (об'єднана)). Перспективи подальших досліджень ролі українських політичних партій у процесі єднання країни і формування політичної нації полягають у комплексному аналізі їх програмових засад і практичної діяльності.

1. Александрова Ю. О политиках и телеграфных столбах // Событие. – Харьков, 2004. – 23-29 декабря. – С.6.
2. Василенко К. “Ми все одно одна держава...” // День. – 2005. – 15 лютого. – С.2.
3. Володимир Гриньов ставить на федеративний устрій і економічні реформи // Молода Галичина. – 1991. – 7 листопада. – С.1.
4. Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), ф.П-1, оп.1, спр. 5622 (Листи ЦК Компартії України Кримському рескому, обкомам, Київському міськкому для використання в практичній роботі. Том 3. (13 червня – 7 серпня 1991 рр.)). – 234 арк.
5. ДАІФО, ф.П-1, оп.1, спр. 5639 (Інформації, які надіслали обкоми і міськкоми інших областей для використання їх у пропагандистській роботі). – 165 арк.
6. Досягти українсько-російського консенсусу. Ухвала громадсько-політичної конференції “Українсько-російські взаємини в суверенній Україні” // За вільну Україну. – 1991. – 10 січня. – С.2.
7. Драч І. Політична ситуація на Україні і завдання Руху (Доповідь на Всеукраїнських зборах Народного Руху України) // Галичина. – 1990. – 31 жовтня. – С.3-4.
8. Другі Всеукраїнські збори Народного Руху України (25-28 жовтня 1990 року). Документи. – Ньюарк (Нью-Джерзі), 1991. – 74 с.
9. Закревський М. Україна соборна // Без цензури. – 2004. – 8-15 липня. – С.13.
10. Лук’яненко Л. Не злоба, а любов рухає мною вперед // Молода Галичина. – 1991. – 12 листопада. – С.1.
11. Панчук М. Політичне русинство // Демони миру та боги війни. Соціальні конфлікти посткомуністичної доби (С.Макеєв / кер. авт колект.). – К.: Політична думка, 1997. – С.319-333.
12. Пересадько І. Око сепаратиста // Українська газета. – 2005. – 19-25 січня. – С.7.

13. Політреформа потребує розширення прав регіонів // *Голос України*. – 2004. – 11 грудня. – С.2.
14. Приходько Г. Українці в Україні: проблема теорії. Хто суверен в Україні: українці чи етнічні групи? // *Державність*. – 1996. – №2. – С.6-9.
15. Про ситуацію в Україні. Заява оргкомітету Демократичної партії України // *Галичина*. – 1990. – 25 листопада. – С.4.
16. Саква А. Особенности построения украинского ковчега // *Труд. Донецк*. – 2004. – 24 декабря. – С.6.
17. Сепаратисти погрожують Україні // *Молода Галичина*. – 1991. – 10 жовтня. – С.1.
18. Стецишин О. Із Донецька – з любов'ю? // *Експрес*. – 2005. – 22-23 лютого. – С.4.
19. Філенко В., Білоус А. Тернистий шлях від Декларації до Конституції // *Голос України*. – 1991. – 16 травня. – С.3.
20. Шановська О.А. Діяльність Народного Руху України з розробки національної програми та практичного втілення її в процесі державотворення (1989-1996 рр.): Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Одеса, 2003. – 20 с.

Adamovych S.V. The idea of unity in ideology and activity of the Ukrainian political parties (1991-2004). In the article is analysed the activity of the Ukrainian political parties during the period of independence of Ukraine. Their activity was directing to the unity of regions of the state and forming of Ukrainian political parties. The author researched of an attitude of the Ukrainian political parties to the state system of Ukraine.